

تفسیر سوره حجرات

استاد قرائتی

جلسه پنجم آیه ۶

آیه (۶)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَنَّمَ أَن لَّهِ فُتُوحٌ أَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَ دِمِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر فاسقی برای شما خبری آورد فوری تحقیق کنید، مبدا (بخاطر زودباوری و شتابزدگی تصمیم بگیرید و) ناآگاهانه به قومی آسیب رسانید، سپس از کرده خودپشیمان شوید.

نکته ها:

سؤال: در این آیه دستور تحقیق و بررسی آمده است، ولی در آیه ۱۲ همین سوره، تجسس در امور مردم حرام شده است، آیا می شود هم تجسس حرام باشد و هم بررسی واجب؟

پاسخ: آنجا که تجسس حرام است، درباره رفتار شخصی مردم است که ربطی به زندگی اجتماعی ندارد، ولی آنجا که بررسی واجب است، موردی است که به جامعه مربوط است و می خواهیم بر اساس آن،

اقدام و عملی انجام دهیم که اگر به خاطر احترام فرد، تحقیق و بررسی نکنیم ممکن است امتی در معرض فتنه و آشوب قرار گیرند.

پیام ها:

از این آیه درس های مهمی می توان گرفت که ما به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

۱ به هر کس دستوری می دهید، نام او را با احترام ببرید. (یا ایها الذین آمنوا)...

۲ همه اصحاب پیامبر عادل نبوده اند، بلکه در میان آنان افراد فاسق و منافق نیز بوده اند. (ان جاءکم فاسق)

۳ افشاگری و رسوا کردن افرادی که کارشان سبب فتنه است، مانعی ندارد. (ان جاءکم فاسق) (با توجه به اینکه مراد از فاسق، ولیدبن عقبه است).

۴ اسلام، اصل در زندگی را اعتماد به مردم می داند، اما حساب کسی که فسق او بر همه روشن شد، از افراد عادی جداست (ان جاءکم فاسق)

۵ زمینه حوادث دو چیز است: تلاش فاسق، زود باوری مؤمن (آمنوا ان جائکم فاسق)...

۶ گرچه ما باید به سراغ خبر گرفتن از فاسق نرویم، ولی آنان درصددند که به سراغ ما بیایند و اخبار نادرستی را بازگو کنند. (جائکم)...

۷ هر خبری نیاز به تحقیق ندارد. (زیرا «نباء» به خبر مهم و مفید گفته می شود که باید بررسی شود)

۸ ایمان با خوش باوری سازگار نیست (آمنوا...فتینوا)

۹ تحقیق و بررسی را به تاءخیر نیندازید. (فتینوا) (حرف (فاء) نشانه اقدام سریع است)

۱۰ جامعه اسلامی در معرض هرگونه تهاجم خبری است و مردم باید هوشیار و اهل تحقیق باشند. (ان جائکم فتینوا)

۱۱ چون گاهی فاسق راست می گوید، بنابراین نباید همه جا سخن او را تکذیب کرد، بلکه باید تحقیق شود. (فتینوا)

۱۲ درمان مفاسد و ناهنجاری های اجتماعی، هوشیاری امت اسلامی است (فتینوا)

۱۳ با تحقیق و بررسی، فاسقان را متنبه کنیم و نگذاریم میدان دار جامعه اسلامی باشند و عرصه را بر آنان تنگ نماییم (فتینوا ان تصیوا قوماً)

۱۴ در مدیریت، باید علاج واقعه را قبل از وقوع انجام داد. ابتدا تحقیق، سپس اقدام کنیم (فتینوا ان تصیوا)

۱۵ بیان فلسفه و رمز و راز احکام الهی، انگیزه مردم را در انجام دستورات زیاد می کند. (فلسفه و راز تحقیق، دوری از ایجاد فتنه در جامعه بیان شده است) (فتینوا ان تصیوا)

۱۶ هدف خبرگزاری فاسق، ایجاد فتنه و بهم زدن امنیت نظام است (ان تصیوا قوماً بجهالة)

۱۷ اقدام به یک گزارش بررسی نشده، می تواند قومی را به نابودی بکشانند. (ان تصیوا قوماً)

۱۸ اقدام عجولانه و بدون بررسی و تحقیق، نوعی جهالت است (تصیوا قوماً بجهالة)

۱۹ عمل به دستورات الهی، مانع پشیمانی است تحقیق کنیم تا مبادا پشیمان شویم (فتینوا... نادمین)

۲۰ پایان کار نسنجیده، پشیمانی است (نادمین)

فسق چیست و فاسق کیست؟

در این آیه (ششم سوره حجرات) سفارش می کند که اگر فاسقی برای شما خبر مهمی آورد، تحقیق و بررسی کنید. در اینجا باید بدانیم فاسق کیست و راههای تشخیص خبر دروغ از خبر راست کدام است؟

«فسق» در لغت به معنای جدا شدن است و در اصطلاح قرآنی، به جدا شدن و خارج شدن از راه مستقیم گفته می شود. این کلمه در برابر عدالت بکار می رود و فاسق به کسی می گویند که مرتکب گناه کبیره شده و توبه نکند.

«فسق» در قالب های گوناگون و موارد مختلف، پنجاه و چهار بار در قرآن آمده است از جمله:

۱ گاهی در مورد انحرافات فکری و عقیدتی بکار می رود، چنانکه به فرعون و قوم او گفته شده است (اَنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ) (۷۸)

۲ گاهی به افراد چند چهره و منافق فاسق گفته می شود. (اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) (۷۹)

۳ گاهی در مورد آزار دهندگان به انبیا و سرکشان از دستورات آنان بکار می رود.

(در قرآن به بنی اسرائیل که فرمان حضرت موسی علیه السلام را انجام نمی دادند و حضرت را زجر می دادند گفته شده است) (قالوا یا موسی انا لن ندخلها... القوم الفاسقین) (۸۰)

۴ گاهی به کسانی که طبق قانون الهی داور و قضاوت نمی کنند، فاسق گفته شده است (وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) (۸۱)

۵ گاهی به حيله گران فاسق گویند. (...بما كانوا يَفْسُقُونَ) (۸۲)

۶ گاهی به کسانی که وظیفه مهم امر به معروف و نهی از منکر را رها می کنند گفته می شود. (أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا... بما كانوا يَفْسُقُونَ) (۸۳)

۷ گاهی به کسانی که خانه، تجارت، فامیل و مادیات را بر جهاد در راه خدا ترجیح می دهند، فاسق گفته می شود. (ان كان آبائكم أَحَبَّ... وَاللَّهِ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ) (۸۴)

۸ گاهی به انحرافات جنسی و شهوت رانی های ناروا گفته می شود. (قرآن به قوم لوط که گناه لواط را در مجالس علنی و بی پروا انجام می دادند، لقب فاسق داده است) (رَجَزَا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) (۸۵)

۹ گاهی به بهره گیری از غذاهاى حرام فسق گفته می شود. (حُرِّمَتْ عَلَيْكَ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ ذَلِكَ فَسَقٌ) (۸۶)

۱۰ گاهی به تهمت زدن به زنان پاکدامن گفته شده است (يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) (۸۷)

برخورد با فاسق

آیات و روایات، مسلمانان را از دوست شدن با فاسق نهی کرده اند. امام صادق از امام باقر و او از امام سجاد علیهم السلام نقل می فرماید که از دوستی با افراد فاسق پرهیز نما که تو را به لقمه نانی یا کمتر می فروشند (و هرگز وفا ندارند). (۸۸)

۲ حضرت علی علیه السلام فرمود: گواهی فاسق پذیرفته نمی شود. (۸۹)

۳ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: فاسقی که گناه علنی انجام می دهد، غیبت ندارد. (۹۰)

۴ پیامبر عزیز اسلام فرمودند: دعوت فاسق را برای مهمانی نپذیرید. (۹۱)

تحقیق، داری دردهای اجتماعی

در طول تاریخ، انبیا با مردم و اجتماعاتی روبرو بوده اند که به انواع بیماری های اجتماعی و اخلاقی مبتلا بوده اند و حتی امروز با آن همه پیشرفت های مهمی که در زندگی علمی، اقتصادی و اجتماعی بشر شده است، هنوز آن بیماری ها به قوت خود باقی است آن بیماری ها عبارتند از:

۱ تقلید کورکورانه از نیاکان، عادات و آداب و رسوم خرافی.

۲ پیروی از خیالات، شایعات، پیشگوئی ها، تحلیل ها و رؤیاها.

۳ قضاوت بدون علم، موضع گیری بدون علم، ستایش یا انتقاد بدون علم و نوشتن و گفتن بدون علم.

دستور تحقیق و بررسی که در این آیه است، داوری شفاعت برای همه آن بیماری ها است.

اگر جامعه ما اهل دقت و تحقیق و بررسی باشند، همه این آفات و بلاهای اجتماعی یکسره درمان می شود.

نمونه ای تلخ

پس از جنگ خیبر، پیامبر صلی الله علیه و آله شخصی به نام اُسامه بن زید را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیانی که در یکی از روستاهای فدک بودند فرستاد تا آنان را به اسلام یا قبول شرائط ذمه دعوت نماید، یکی از یهودیان (به نام مرداس) با شنیدن خبر، اموال و خانواده خود را در پناه کوهی قرار داد و با گفتن «لا اله الا الله محمد رسول الله» به استقبال مسلمانان آمد. اُسامه به گمان اینکه او از ترس اسلام آورده و اسلام او واقعی نیست او را کشت رسول خدا پس از اطلاع از آن، به شدت ناراحت شدند، آیه نازل شد: ای مؤمنین! هرگاه در راه خدا گام بر می دارید و سفر می کنید، تحقیق و بررسی کنید و به کسی که اظهار ایمان می کند نگوئید تو مؤمن نیستی و بخاطر به دست آوردن غنائم بی گناهی را نکشید. زیرا نزد خداوند غنائم فراوانی است (که می تواند بدون کشتن ناروای مردم به شما عطا کند). (۹۲)

محکم کاری

اسلام اصل دقت و محکم کاری را در همه امور به شدت مورد توجه قرار داده است از جمله:

۱ در اصول عقائد، تقلید را ممنوع کرده و می فرماید: هر کس باید با عقل خود راه فکری خود را انتخاب کند.

۲ در رهبری، اصل عصمت یا عدالت را در کنار شرائط دیگر شرط لازم شمرده است.

۳ در تقلید نیز یکی از شرائط مرجع تقلید را در کنار علم و عدالت، دوری از هوا و هوس، و بصیرت داشتن به مسائل زمان مطرح کرده است.

۴ در قضاوت، علاوه بر علم و عدالت، تاءمین زندگی قاضی را شرط دانسته تا فقر و نیاز قلب قاضی را به سوی گرفتن رشوه سوق ندهد.

۵ در تنظیم اسناد تجاری بزرگ ترین آیات قرآن که در سوره بقره است ، مربوط به تنظیم اسناد داد و ستد و معاملات است اسلام محکم کاری را حتی در دفن مرده به ما سفارش کرده است ، زیرا مسلمانان دیدند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قبر یکی از مسلمانان را بسیار محکم می سازد، پرسیدند: او که مرده است این همه دقت در چیدن خشت های قبر برای چیست ؟ فرمود: خداوند دوست دارد مسلمان دست به هر کاری می زند، محکم کاری کند.

قرآن درباره سخن گفتن نیز می فرماید: حرف محکم و منطقی بزنید، (قولوا قَوْلاً سَدِيداً) (۹۳) بعد از این نگاه اجمالی ، به سراغ مسئله خبر در اسلام برویم ؛

خبر در اسلام

اسلام درباره خبر تاءکیدهای فراوانی کرده است از جمله:

الف : در قرآن به ما فرمان داده شده که هر چه را به آن علم نداری ، دنبال نکن زیرا در قیامت از چشم و گوش و دل شما بازخواست می شود. (۹۴)

ب: قرآن از کسانی که هر خبری را می شنوند نسنجیده آن را نشر می دهند، به شدت انتقاد کرده و فرموده است : خبر را به اهل استنباط عرضه کنید و اگر کارشناسی و حَقَّانیت آن ثابت شد پخش کنید. (۹۵)

ج : قرآن برای کسانی که با پخش اخبار دروغ ، در جامعه دغدغه ایجاد می کنند، کیفری سخت معین فرموده است (۹۶)

د: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در سال آخر عمر شریف خود در سفر حج فرمودند: کسانی که خبرهای دروغی از من نقل می کنند زیادند و در آینده زیاده تر خواهند شد، هر کس آگاهانه به من نسبت دروغ بدهد، جایگاهش دوزخ است و هر چه از من شنیدید به قرآن و سنت من عرضه کنید، پس اگر موافق آن دو بود بپذیرید و گرنه رد کنید. (۹۷)

ه: امام صادق علیه السلام بر کسی که خبرهای دروغی را به پدرش امام باقر علیه السلام نسبت می داد لعنت کردند و فرمودند: هر چه از ما شنیدید، اگر شاهد و گواهی از قرآن یا سایر سخنان ما بر آن پیدا کردید بپذیرید و گرنه نپذیرید. (۹۸)

و: امام رضا علیه السلام فرمودند: سند سخنان ما قرآن و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله است (۹۹)

ز: یکی از مهم ترین علوم اسلامی ، علم رجال است که برای شناخت خبر صحیح از غیر صحیح ، افرادی را که حدیث نقل می کنند مورد ارزیابی و بررسی قرار می دهد.

شیوه تحقیق

آنچه مهم است تحقیق و بررسی و کسب علم است تا اقدامی جاهلانه صورت نگیرد، اما اسلام که دین جامعی است برای شناخت صحیح از ناصحیح ، راههایی را نیز نشان داده است از جمله:

۱ مراجعه به کتب و اسناد محکم و قابل قبول تا آنجا که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تورات و انجیل را شاهد برای خود آورد و فرمود: نام و نشان مرا در تورات و انجیل می یابید. (مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ) (۱۰۰)

۲ پرسش از دانشمندان با تقوی (فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ) (۱۰۱)

۳ گواهی دادن دو شاهد عادل (ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ) (۱۰۲)

۴ بررسی شخصی، که انسان خود به بررسی صحت و سقم آن می پردازد. نظیر تحقیق و بررسی شخص نجاشی درباره مسلمانانی که به حبشه هجرت کرده بودند.

۵ جمع آوری قرائن گاهی انسان از مجموع آثار و قرائن و نوع سخن، همکار، زمان، مکان و شیوه کار، حقایق آن را می فهمد. مثلاً برای شناخت پیامبر اسلام از اینکه او فردی درس ناخوانده در مرکز بت پرستی بر ضد بت پرستی قیام کرده و سخن او قرآن است و در میان دو ست و دشمن به امین شناخته شده، خلق او کریم، یارانش باوفا، رفتارش حتی روز فتح مکه عفو و گذشت، دستوراتش جهان شمول و شیوه کارش بر اساس حق و... که این قرائن نشان دهنده حقایق پیامبر اسلام می شود.

۶ هماهنگی گفتار او با سخنان قبلی و تضاد نداشتن سخنان.

۷ هماهنگی گفتار او با گفتار دیگران مثلاً شخصی مطلبی را از حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله برداشت می کند، همین که دید مطلبی که فهمیده بزرگان دیگری نیز آن را براداشت کرده اند، به فهم خود مطمئن می شود.

۸ شناسایی از طریق فرستادن بازرسی مخصوص چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: «عَيْنِي بِالْمَغْرِبِ» یعنی کسی که در منطقه مغرب چشم و ناظر مخصوص من است، چنین گزارش داده است.

۹ اطلاعات مردمی نیز می تواند سند اعتماد و تحقیق باشد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «بَلَّغَنِي أَنْكَ» مردم به من این گونه گزارش داده اند.

۱۰ اعتماد دیگران مثلاً اگر علما و مراجع تقلید به حدیثی اعتماد کردند و طبق آن فتوی دادند و یا اگر مردم متدین در نماز به شخصی اقتدا کردند، این نوع اعتمادها را می توانیم تکیه گاه تحقیق خود قرار دهیم.

۱۱ سابقه کار نیز می تواند راهی برای تحقیق باشد. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مردم می فرمود: چرا در من شک دارید؟ من که عمری را در میان شما زندگی کرده ام و شما همه حالات مرا دیده اید. (فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا) (۱۰۳)

دروغ

از آنجا که در آیه مورد بحث (آیه ۶) فرمان تحقیق و بررسی اخبار صادر شده، لازم است نگاهی به مسئله دروغ داشته باشیم؛

دروغ یک نوع نفاق است، زیرا انسان چیزی را به زبان می گوید که خود نیز در دل آن را باور ندارد. (يَقُولُونَ بِاللَّسْتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ) (۱۰۴)

دروغ گاهی در سیمای یک تهمت در می آید و نسبت ناحقی به شخصی پاک داده می شود. (أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا) (۱۰۵)

دروغ گاهی در قالب سوگند در می آید، یعنی سوگند دروغ یاد می کنند. (يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ...) (۱۰۶)

دروغ گاهی در قالب گریه ظاهر می شود. چنانکه برادران یوسف شبانه و اشک ریزان نزد پدر آمدند که یوسف را گرگ پاره کرد. (وَجَاءُوا بِهَا لَهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ) (۱۰۷)

دروغ تنها با زبان نیست، بلکه گاهی با عمل است برادران یوسف پیراهن یوسف را با خون آمیختند و با دروغ عملی مطلب خود را اظهار داشتند. (بَدِمَ كَذِبًا) (۱۰۸)

اسلام مردم را حتی از دروغ شوخی نهی فرموده است (۱۰۹)

دروغ، کلید بسیاری از گناهان است (۱۱۰)

دروغ، انسان را از چشیدن مزه ایمان محروم کرده (۱۱۱) و سبب خرابی ایمان می شود. (۱۱۲)

امام باقر علیه السلام فرمود: چیزی بدتر از دروغ نیست.

حضرت علی علیه السلام فرمود: از دوستی با دروغگو پرهیز که او همچون سراب است.